

A török uralom hatása az alföldi településekre

ALIG VAN FÖLDRAJZILAG érdekesebb problémánk, mint ma-
ga az alföldi mezőváros és a szórt tanyahálózat kialakulása.

Mert ha a nyugat-európai városokkal hasonlítjuk össze alföldi városainkat, észre kell vennünk, hogy itt egy egészen elütő s mondhatni egész Európában egyedülálló várostípussal állunk szemben, melynek kialakulását, kétségtelenül helyi földrajzi tényezők is előmozdították, de más, nem csak földrajzi tényezők hatására következtethetünk. Valóban ezeknek az érdekes településeknek a keletkezésére döntő hatást tett egy katasztrófális történelmi tényező, a török uralom.

A török uralom és azt követő idők majdnem két évszázados pusztítása rendkívül súlyos telepfejlesztő energiává duzzadt azért, hogy számtalan települést elpusztított, továbbá, hogy elősegítette a lakosság nagyvárosokba való tömörülését és a normális fejlődést biztosító falutelepülésnek még az alapjait is elmosta.

Az alföldi települések óriási arányú elpusztulására elég sok statisztikai adatot találunk. Nincs szándékomban az idevonatkozó statisztikai adatok s különböző összeírások felsorolása, elég ha a Thirring Gusztáv könyvében feldolgozott II. József császár korabeli statisztikát tesszük vizsgálódásunk tárgyává.

Megye	Területe □ km.	Községek száma, melyekben												Községek Összes száma	1 km ² -re lakos
		100	200	300	500	1000	2000	3000	4000	5000	10000	15000	20000		
Békés	8402*	—	—	—	—	2	5	5	2	2	4	—	—	20	20*
Csongrád		—	—	—	—	—	4	1	1	—	2	—	1	9	
Jász-Kun ker.	4729	—	—	—	—	—	5	8	4	3	4	1	—	25	20
Szabolcs	4637	2	10	18	43	50	14	8	—	1	1	—	—	147	24

A fenti statisztikából kiderül, hogy a majdnem mégegyszer annyi területű Békés- Csanád- Csongrád megyékben majdnem négyszerre kevesebb település volt a békés évek bekövetkezése után hét évtizedre is, 1711-től számítva. Már pedig az említett három megye határozottan lakottabb volt a török előtt, mint Szabolcs megye. Ugyanezt láthatjuk a Jászkunságban is, hol magában a Nagykunságban volt együttvéve annyi község a török uralom előtt, mint az 1780-as években a 3 kerületben együttvéve. A pusztulás éppen a nyílt alföldi területeket sújtotta legjobban, — ezt igazolja a József császári statisztika is —, honnan északra és északkeletre haladva, a török által kevésbé tiport területeken jóval nagyobb népsűrűséget találunk.

A nyílt alföldi területeket ért pusztulás Békés- Csanád- Cson-

* Ez alatt Békés, Csanád, Csongrád együttes területe értendő.

grádban volt a legnagyobb. Ott egy négyzetkilóméteren csak 19 lélek maradt, a Jászságban már 20, Bácsban 21, Torontálban 22, Pestben 26, Fejériben 24, Somogyban 25, Veszprémben 36, Szabolcsban 24, Szatmárban 25, s valósággal az északi szegényebb, de legvédehetőbb megyékben volt a népsűrűség a legnagyobb. Árvában 37, Túrócban 33, Sárosban 37, Zemplénben 33, Szepesben és Abauj-Torna megyékben a 41-et is elérte. (A dunántúli megyéknél az eredetileg is már nagyobb népsűrűséget nem szabad figyelmen kívül hagyni).

A pusztítás éveiben a lakosság nagyvárosokba való tömörülésére is sok bizonyítékkal szolgálhatunk: okai a török adórendszer kiszákmányolása ellen való hatásosabb védekezési lehetőség a nagyobb városokban, továbbá jobban érvényesülő személyvédelem, stb. Hogy az elpusztított területeken az összetömörülés nagyobb mérvű, arra az az összehasonlítás szolgál felvilágosítással, melyet Nógrád és Békés-Csanád-Csongrád közt tehetünk. Amíg ugyanis Nógrádban 148 ezer lakós 265 községben települt, addig a nevezett három vármegye 146 ezer lakósa csak 47 községben élt. Így Nógrád községére átlag 559 lélek jutott, Békés- Csanád- Csongrádban viszont 3838 lélek. De még ennél is nagyobb összezsúfoltottságot mutatnak a Hajdúkerületek, ahol 4704 lélek esett átlagban egy településre. Még kihangsúlyozottabban áll előttünk az akkori helyzet, ha a községek lélekszámát figyelembe vesszük. Láthatjuk, hogy míg az adattal bíró 8637 magyarországi községnek — mely sajnos az adatok hiányossága miatt csak mintegy az akkori összes község 62 %-át jelenti csupán — 36.9 %-a kevesebb lakóval bírt, addig az említett három vármegyében és a Jászkun kerületekben egyetlen község sem volt ilyen kevés lakójú. Vagy tovább, míg az országos átlagban 300—1000 lakót számláló községek százalékaránya az 50 %-ot is meghaladta, addig a Jászkun kerületekben 1000-en aluli lélekszámú község nem is volt.

Ezek azok a szomorú tények, melyek irányítói lettek a mai települések kifejlődésének: a mezőváros-típus és a szórt tanyahálózat kialakulásának. Ez a települési forma az egymástól nagyon meszefekvő, nagy területen terpeszkedő mezővárosok és azok hatalmas távolságait falu híján kitöltő szétszórt tanyavilág. A törökuralom eltörölte a faluaknak még a fundamentumait is, pedig egészséges mezőgazdálkodás csakis a falutelepülésekben képzelhető el, a tanya-települések mellett. Csakhogy, míg a falutelepülés számtalan előnnyel bír azáltal, hogy a kulturális, egészségügyi, vallási követelményeket is elősegíti, azaz az embereket nem teszi zárkózottakká, sőt a piackérdést megoldó úthálózat kifejlődésére is jó hatással van, addig a szórt tanyatelepülés mindezt nélkülözi. De a tanyákon való élés az egyén elzárkózását azzal is fokozza, hogy a gazdaság minden kár ellen való megvédése teljesen a családfő vállán nyugszik. Minden éjjel azzal hajtja le fejét a gazda pihenésre, hogy vajjon a sötét éjszaka milyen bajt rejteget számára. Nem egyszer hallottam gyermekkoromban ilyen felnőtt beszédet: „Ne kötődj vele szomszéd, mert még rád gyűjtja a házat“. Ha mindez tudattalanul él is lelkében az elzártság megszokása miatt, de nagy sóhajtás szakad ki a tanyai ember lelkéből, ha öregkorára beköltözhet a városban szerzett lakásába. A tanyatelepülés egyetlen előnye a föld és a megmunkálására fordított idő legjobb kihasználása.

Mindezek azonban elenyésző jelentőséggel bírnak ama káros következmény mellett, hogy a törökuralom minden történelmi fejlődés nélkül alkotott nagyvárosokat, eltörölvén azoknak gazdasági hátterét, a sűrű gazdafalvakat. Gazdasági életünk egészséges továbbfejlődése csakis a régi alapok továbbfejlesztése révén biztosított volna azáltal, hogy a sűrű mezőgazda lakosságú falvak között előnyösebb helyzetben lévő, több városfejlesztő energiával bíró telepek igazi várossá fejlődhettek volna, de melynek városiasságát nem a telep nagysága, illetve a lakosok nagy száma, hanem a városi forma, jelentős ipar és kereskedelem és városi kultúra adta volna meg. Ebben az esetben még ennyi százezres lakosú városunk sem lenne, mert a mezőgazda lakosság a környező falvakban helyezkedett volna el, mely falvakban nem lett volna probléma sem a hollakás, (tanyán vagy városban-e, mint a mai mezővárosainknál), sem a föld megközelítésének nehézsége, sem a kultúrnívó megtartása, sem az egészségügyi követelményeknek elérése, sem a közlekedési nehézségek leküzdése (úthálózat hiánya), sem a termelvények értékesítése.

E véleményt alátámasztja a kényszerszülte gazdaváros népfőlőslegének mesterségesen alkotott falvakban való kirajzása is — mint pl. Szeged városa —, amely felszapodorott népfőlőslegét mesterséges tanyaközpontokban helyezte el, azaz kiásta 4 évszázad után az elmosódott falutelepülést s azon igyekszik tovahaladni egy jobb fejlődési lehetőséget biztosító úton.

A sok szempontból káros tanyavilág kialakulása is a törökpusztítás következménye. Nagyhatáru városokba tömörült mezőgazda népelemnek ugyanis nagy hátrányt jelentett a városbanlakás. Így megvolt a törekvés a falvakbarköltözésre. Csekély kormánysegítséggel könnyen ki lehetett volna ásni az eltűnt falvak alapjait. Ezt azonban az uralkodóház nemhogy elmulasztotta, hanem határozottan akadályozta, mert a saját hatalmát növelő latifundiumok szaporítása volt a célja, az elpusztult falvak határainak egyéni birtokká való összeolvasztásával.

A gazdák, hogy a lehetetlen helyzeten segítsenek, jószágaik elhelyezésére ólakat kezdenek építeni földjeiken, idővel a városi lakóház kitelepítése is megtörténik. Ilyen állandó lakás céljaira használatos tanyák csak a XIX.-ik század második felében, illetve az alkotmányos korszak bekövetkezte után épülnek az Alföldön. Mivel a tanya építésénél egyedül a gazdának a munkahelyéhez való közelsége volt az egyetlen szempont, ezért a benépesülés teljesen rendszertelenül történt. Hogy rendszer nincs a tanya-birodalmában, azt már Kaán is megállapítja, bővebben foglalkozva e kérdéssel „A magyar Alföld“ című munkájában. A tanyahálózat szétszórt volta, a közütak alakulására nem gyakorolható nyomást, amit a falutelepüléseknél már megtalálunk, hiszen minden falu kénytelen összeköttetést fenntartani a szomszédos településekkel.

A mezőgazda lakoságnak azonban csak egy része él állandóan a tanyán, egy tekintélyes százaléka városlakó, vagy csak bizonyos évszakban városlakó. A városi forma kialakításában, ennek a városban házzal bíró mezőgazda népelemnek fontos szerep jutott, mivel a városon belül nem külön városnegyedekben tömörülő mező-

gazda lakosság akadályozója a közművesítésnek. Akadályozója azért, mert a jószágtakarmány, téli tüzelő elhelyezése (közrejátszván ebben a megszokás is), nagy telket kíván és a hosszú utcafrontja — közművesítés esetén — nagy terheket ró a vállaira. De a falusias beépítési forma (az utcahosszal párhuzamosan épült, vagy azzal derékszöveget alkotó lakóházak, a végeiket összekötő sövény-, léc-, vagy deszka-kerítéssel) sem szolgálnak városias kép emelésére.

A törökpusztításnak köszönhető tehát a szórt tanyahálózat kialakulása és a mai mezővárosaink, külföldi viszonylatban vett, városi színvonalat teljesen nélkülöző jelleme.*

* dr. Thirring Gusztáv: Magyarország népessége III. József korában. Bp. 1938. 25, 20, 22. ll. — Kaán Károly: A magyar Alföld. 161, 195. ll.

MARJAI-SZABÓ LÁSZLÓ

F I G Y E L Ő

Délvidéki Képzőművészeti kiállítás Szegeden. A Délvidéki Szellemi Találkozó keretében rendezett képzőművészeti kiállításon a szegedi művészek mellett résztvett a *Délvidéki Szépművészeti Céh* is, amely a megszállt, majd felszabadult déli végek magyar képzőművészeiből alakult 1941 év őszén. A megelőző küzdelmes évek a megszállás nehéz idejére esnek. A múlt képe nem volt biztató: az összefogást, egyesületi támogatást nélkülöző, ezer akadállyal küzdő művészet szinte csak a pusztaság fenmaradásért küzdött s így nem alakíthatta ki a táj földrajzi és szellemi karakterének hatása alatt azt a formanyelvet, amely az első pillanatban felismerhetővé tenné. A felszabadulás óta eltelt idő viszont túl rövid volt ahhoz, hogy a felszabadulás folytán idekerült új tagokkal megnövelt társaság munkássága — a Céh nyújtotta munkalehetőségek kihasználásával — a hiányokat pótolhatta volna. De a hiányolt egységes képnek, jellegzetességnek egyéb akadályai is vannak.

Egyrészt, a kiindulást döntően befolyásoló szellemi irányzatok többfélesége és a generációkat elválasztó lelki távolság, másrészt, a szellemi étellel szembeni közömbösség, amelynek következtében egyesek külföldön, mások Budapesten tartózkodtak, berendezve ott műhelyeiket hosszabb vagy rövidebb időre. Természetes tehát, hogy aki tipikusan délvidéki íze- ket jött ide keresni, ezeket csak részben találhatta meg. Egységről csak egyes festők munkásságának keretén belül lehet szó. Ebből a szempontból ide elsősorban *Gyelmis Lukács* sorozható, akinek képei a legegységesebben mutatják be az ő egyéni kifejezőmódját. Saját maga által felállított korlátok között biztosan és természetesen mozog. Így erősen redukált palettája mellett is színskáláját teljesnek érezzük. Nem a valóságok kutatója, bár, mintha erre törekedne. De a gondosan fölrakott festékréteg mögött, mely látszólag hű követője a tárgyak színének, formájának, nem érezzük azoknak egy belső, valóságosabb